

Emlékezés Méhes Sámuelre (1785–1852), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára

Remembering Sámuel Méhes (1785–1852), Corresponding Member of the Hungarian Academy of Sciences

Kolozsvár jeles szülöttei közé tartozott Méhes Sámuel, aki 1785. január 30-án látta meg a napvilágot. Atyja, Méhes György a kolozsvári Református Kollégium megbecsült tanára volt, filozófiát és reáltárgyakat (matematikát, fizikát) oktatott. Ebben az időben a katedrán a bölcséleti és a természettudományi tantárgyak nem különültek el sem Erdély, sem általában Közép-Európa egyetemén, főiskoláin. Méhes György harminchárom évnyi szolgálata során a kollégium igazgatója, valamint a kollégiumépítés főfelügyelője tisztet is betöltötte. Fia, Sámuel is e falak között tanult, az akkori felsőbb tanmenetnek megfelelően bölcséletet, jogtudományt és teológiát, de a főtárgyak mellett szerepeltek természettudományi stúdiumok is. A jogot Biró Ferenc oktatta ez időben, a történelmet id. Szilágyi Ferenc, a teológiát Szathmári Pap Mihály.

Az ott végzett növendékek jelentkezhetek papi vizsgára vagy külföldi tanulmányútra – Méhes Sámuel az utóbbit választotta. Atyja és családja vagyonának köszönhetően nem kellett támogatásért folyamodnia, így huszonegy évesen, 1806-ban Bécsbe utazhatott orvostudományt tanulni. Egy év után azonban Heidelbergbe ment, az ottani neves négykarú egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. A matematika, fizika, kémia, természettudomány, architektúra, filozófiatörténet, statisztika, antropológia, fiziológia mind felkeltették érdeklődését. Az egyetem 1808-ban a badeni nagyherceg 70. születésnapjára pályatételeket hirdetett: Méhes az orvosi kategóriában nyújtott be latin nyelvű pályaművet a lélegzetvételnek a vérre és az élő szervezetre gyakorolt hatásáról, amellyel el is nyerte a kitűzött díjat; műve később nyomtatásban is megjelent Mannheimben *De respiratione animalium commentatio* címmel hatvan oldalon, mecénásainak, gróf széki Teleki Józsefnek és báró hadadi Wesselényi Józsefnek ajánlva (1810). Valószínűleg ez az elismerés adta számára a végső ösztönzést ahhoz, hogy életét az oktatásnak szentelje. Ő maga ekként fogalmazott az ünnepi eseményről, amelyen a díjat átadták: „[...] fekete ruhában, rövid, térdig érő csattos nadrágba, fekete selyem strimflibe öltözve a nagy vendégségre sieték, hol a nagyhercegi biztosok, miniszterek, főrangú katonatisztek, több mint 40 professzorok s a három jutalmazott tanulók (mert a jog-kérdést egyik sem fejtette vala meg kielégítőleg) valának jelen pompás asztali muzsika mellett. Engem a prorektor és egy főrangú úr közé ültetének. [...] Ebéd közt a prorektor felállta, s rövid, velős beszédbe előadá, mivel helytelen szeméremből a nagyteremben jutalmat átvenni nem kívántam, itt csakugyan közönséges helyen kívánja a nagyherceg nevében átnyújtani. Elvevén az érdempénzt érzékenyen megköszöném e ritka kegyet, s ígérém minden időmet a tudományoknak szentelni, s hogyha mi tökélyt szerezhettek, azt a nagyherceg buzdításának, s a heidelbergi lelkes tanítóknak fogom örök hálával köszönni.”

Végül bölcsészeti doktorátust szerzett (Gaal György szerint a kitüntetett értekezés alapján), 1809-ben pedig hazahívták, eredetileg, hogy a kollégiumban

lektorként (segédtanárként) tanítson. A napóleoni háborúk miatt csak kalandos úton jutott el Kolozsvárra, ahol atyja teljes katedráját (filozófia–természettudományi tanszék) elfoglalhatta. Sokáig minden oda tartozó tárgyat oktatott, 1816-tól azonban a filozófia máshoz került, nála a természettudományi ismeretek maradtak. 1810-ben megbízták az előjáróság jegyzői tisztségével is, közben folytatta édesapja iskolaépítő, a kubatúrát gyarapító munkáját, 1818-ban összefoglalta az intézmény történetét is (*A' Kolosvári Reformátum Kollégium' historiája*). 1820-ban és 1832-ben megválasztották az intézmény igazgatójává, de volt ún. pedagogarcha (a köztanítókért felelős professzor) és a nagykönyvtár felügyelője is. 1841-ben ő kezdeményezte a kollégium hatodik tanszékének felállítását, amely a vegytan és a természetrajz oktatását látta el. A református egyházi főtanács 1842-ben pályázatot írt ki a célból, hogy tervezetek készüljenek a felsőoktatás fejlesztésére: az egyik erdélyi református kollégium egyetemmé, a másik három pedig gimnáziummá való átalakítására. A pályázatokat neves tagokból álló bizottság bírálta volna el, melynek Méhes Sámuel is tagja volt Teleki Domokos, Kemény Domokos, Teleki László, Zeyk Miklós és Dósa Elek mellett. Valószínűleg csak egy tanulmány érkezett a felhívásra, Salamon József helybeli tanáré. A következő évben Méhes a kolozsvári református egyházközség algonoksa lett. Nem sokkal később, 1845-ben a kollégiumban saját kérésére nyugdíjazták, harminchat évnyi tanári szolgálat állt mögötte. Több oktatási anyagot, tankönyvet írt diákjainak, főként az algebrai ismeretek terén.

Tanári munkája mellett 1833-ban – az éppen hazatért neves „napnyugati” utazóval, Bölöni Farkas Sándorral – megalapította a Kolozsvári Kaszinót, majd 1838-ban a Polgári Társalkodó létrejöttében is részt vállalt, később ebből lett a Nemzeti Kaszinó.

A kolozsvári székhelyű erdélyi országgyűlés tagjává 1841-ben választották először Méhes Sámuel a Groisz Gusztáv városi főjegyzővel, későbbi főbíróval együtt. Ez a rendi országgyűlés novemberben ült össze s 1843 februárjáig ülésezett. Követtársával együtt többször is felszólalt: például 1842-ben több esetben a közös teherviselés mellett foglalt állás, ami az erdélyi nemesség köreiben támadások keresztüztüzébe vonta: „minden kivétel nélkül, ki ezen haza áldásaiban részesül, annak terheiben is osztozzon” – fogalmazott haladó beszédében. Kiállt továbbá a szabad királyi városi polgárok becsülete mellett, ha azt sérelem érte, támogatta az erdélyi „országos” múzeum, nemzeti színház és az országgyűlési terem megépítése terveit, részt vett az úthálózatról s városa harmadik gyógyszerárának ügyéről szóló vitákban is, és mint a történeti alkotmányosság sáncait védő pártolta a Magyarországgal való újra egyesülés ügyét. A „hongyülésről” készült követi beszámoló szintén az ő fogalmazásában jelent meg nyomtatásban. 1846-ban ismét országgyűlési követ lett, ezen felszólalt az örökválság, a tisztviselőválasztások és a magyar nyelv használata ügyében, valamint nyilatkozatot írt alá az úrbérrendezés szorgalmazása tárgyában.

Hatvanegy éves korában európai körutazást tett Cseh-, Szász- és Poroszországon keresztül Hollandiába, majd a Rajna vidékére, Württembergbe és Svájcba; élményeit az *Erdélyi Híradó* 1846. évi folyamában közölte, 1847-ben pedig könyvalakban is kiadta.

Az 1848. évi pesti forradalom hírére március 21-én Kolozsvár városi tanácsában Méhes Sámuel beszédet tartott, melyben elfogadta az uralkodóház iránti hűséget, de megfogalmazta a pesti márciusi ifjak tizenkét pontjával összhangban lévő követeléseket is: a polgárőrség felállítását, az erdélyi országgyűlés összehívását, ezen Erdély és Magyarország uniójának tárgyalását, a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés és a sajtószabadság kimondását. A követeléseket a főkormányzónak adták át, ezt Gyergyai Ferenc volt tanácsnok készítette el. 1848. május 30-án ki is mondta az erdélyi országgyűlés az uniót, megalkotta a népképviselői választójogi törvényt (kolozsvári 1848: II. tc.), mely alapján a magyar országgyűlésbe képviselőül Méhest és Gyergyait választották Kolozsvárott. Gaal György ekként foglalta össze ebbéli tevékenységét: „július 11-én bevasztják az uralkodói trónbeszédre adandó válasz megfogalmazói közé. Igyekeznek közös álláspontra juttatni az erdélyi képviselőket, de ő maga alig szerepel. Szeptember 16-án betegségére hivatkozva eltávozását kéri a tanácskozásokról, s ezután nincs nyoma visszatérének”.

Kolozsvárott 1829-ben könyvvizsgáló (cenzor) lett, ez fordította a lapkiadás felé. A *Hazai Híradó* első száma 1827 végén jelent meg Kis-szánthói Pethe Ferenc szerkesztésében, később és ismertebb címmel *Erdélyi Híradó* lett; e hírlapot Méhes 1832-től egyedül szerkesztette 1842-ig. Ezt követően báró Kemény Zsigmond vette át a szerkesztői munkát ellenzéki szellemben folytatva azt. Erdélyben a cenzúra egyébként 1834-ig nem volt szigorúnak mondható. Kemény Zsigmond 1843-ig látta el említett tevékenységét, a lap tulajdonosa azonban Méhes Sámuel maradt 1848-ig, bár az utolsó fél évtizedben a kiadvány már nem tudott olyan színvonalat elérni, mint előtte. Melléklapja az *Nemzeti Társalkodó* volt. A Méhes névvel jegyzett tizenöt évet Hofbauer László ekként méltatta tanulmányában: „Bámulatra és dicséretre méltó szívóssággal és önzetlenséggel igyekezett lapjai fennmaradását biztosítani és sikeres fejlesztését elősegíteni. Igaza van Ferenczy Józsefnek akkor, midőn azt állítja, hogy Méhes Sámuel Erdély Kulcsárja volt, a hazafiasságnak éppen olyan lelkes szószólója, mint Kulcsár az anyaországban. Érdemeik sokban egyezők: ugyanolyan jelentősége volt Magyarországon Kulcsár István Hazai és Külföldi Tudósításainak a Hasznos Multságokkal együtt, mint Erdélyben az Erdélyi Híradónak a Nemzeti Társalkodóval”. E mellett Méhesnek létezett egy másik lapja is 1834 és 1846 között: a már említett városi Kaszinó és Bölöni Farkas Sándor támogatásával a közhasznú ismeretek terjesztése szolgálatában álló s az akadémikus polihisztor Brassai Sámuel szerkesztésében hetenként megjelent kolozsvári *Vasárnapi Újság*.

Érdemes idézni a fenti szerző véleményét magáról az *Erdélyi Híradóról* is: „Művelődéstörténeti maradandó értéke az, hogy Erdély első állandó politikai hírlapja. Történeti szempontból pedig azért nagyfontosságú, mert Erdély legnevezetesebb alkotmányjogi harcaiban, az unióért és a liberális eszmékért való küzdelmekben igen nagy szerepet vitt; éveken keresztül egyetlen szócsöve volt a harcok ellenzéknek. Végül irodalomtörténeti szempontból értékessé és nagyjelentőségűvé szerkesztőinek és munkatársainak kiválósága teszi. Kevés lapnak áll módjában Kemény Zsigmondot, Jósika Miklóst, Wesselényi Miklóst, Kovács Lajost, Szentiváni Mihályt stb. tevékeny munkatársakként feltüntetni”.

Városán kívül viszonylag kevés elismerésben részesült Méhes Sámuel élete során. Ezek közül kiemelkedik, hogy 1836. szeptember 10-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta, ott a Természettudományi Osztályba nyert besorolást, 1844-ben pedig a Magyar Királyi Természettudományi Társaság fogadta a rendes tagjai közé.

Egyházi irodalmi tevékenységéről nincsenek részletes adatok, két gyászbeszéde ismert 1822-ből és 1826-ból a Teleki család elhaltjai emlékére. Annál inkább jelentős volt a világi kultúra érdekében kifejtett működése lap- és könyvkiadóként, folyóiratszerkesztőként, tankönyvíróként, nemzedékek tanítómestereként. 1852. március 29-én hunyt el Kolozsvárott, Házsongárdban helyezték örök nyugalomra. Áprily Lajos Apáczai Csere Jánosról írt szép költeménye (*Tavasza a házsongárdi temetőben*) akár órála is szólhatna.

Tisztelője, Brassai Sámuel ekként méltatta emlékbeszédében a Magyar Tudományos Akadémián: „Méhes Sámuel néhai academiái levelező tag, természettudós és tanár volt, és ha szinte a tudomány évkönyvei nem regisztrálták is fölfedezéseit; azért nem hiányzottak neki érdemei, mellyek által az érdeklött utókor háláját kivítta. [...] Legkitűnőbb ezek közt azon nagyszerű áldozat, melly által azon szolgálatokat, amit ő a természeti tudományokban saját vizsgálatainál s munkáinál fogva nem tehetett, más úton kipótolni akarta, s véleményem szerint elegendőleg ki is pótolta. Ez abban állott, hogy 1841-ben május elsőjén a kolozvári helv. hitv. főiskolában a vegytan és természetrajz tanítására egy új tanszéket alapított tízezer pengő forint tőkével. Vajha azokat, kik ezen tanszéket elfoglalandják, a nagy-lelkű adományzó emléke kétszeresen lelkesítné és buzdítná a természeti tudományok haladásának s terjesztésének eszközzésében, mind az alapító, mind magok tartozásainak lerovására! [...] mondjuk utána: nyugodjanak porai, de működjék munkás szelleme!”

Ismert művei

De respiratione animalium commentatio in concertatione civium Academiae Heidelbergensis 22a Novembris MDCCCVIII praemio a M. Duce Badarum constituto a medicorum ordine ornata. Heidelbergae, ex libraria Pfaehleriana, Mannheim, 1810.; A' kolozvári Reformátum Kollégyom' históriája. In: Két beszédek, melyek a' kolozvári Evangelico Reformátum Kolegyom' ujj épületjében készült nagy auditorium felszentelése'alkalmatosságával elmondattak 1818^{dik} esztendőben Junius 25^{kén}. Kolozsvár, 1821. 18–49.; A nagy cancellarius képe, melyet Római Sz. Birodalombéli cancellarius gróf Széki Teleki Sámuel [...] élete leírásában a kolozvári ev. ref. templomban 1822. nov. 17-én egy halotti beszédben előadott Méhes Sámuel. In: Néhai udvari cancellarius gróf Széki Teleki Sámuel úr ő excellentiája emlékezetének tiszteletére Kolozvárt, N. Enyeden, M. Vásárhelyen, Udvarhelyen és Zilahon tartott Halotti Beszédek, egy rövid prológussal együtt. Kolozsvár, 1825. 41–88.; A jobb részt választott asszony képe. In: Gróf Teleki Mária gróf Rhédei Ádámné áldott emlékezete három elmélkedésekben. Kolozsvár, 1826. 71–127.; Közönséges arithmetica az alsóbb osztályok számára. Kolozsvár, 1833.; Követjelentés az 1841–1843-beli erdélyi hongyülésről Kolozsvár szab. kir. városa törvényhatóságához Groisz Gusztáv és

Méhes Sámuel követek részéről, ez utolsó által 1843-ban febr. 7-én tartott közgyűlésben előadva. Kolozsvár, 1843.; *Elemi algebra az alsóbb osztályok számára.* Kolozsvár, 1846.; *Úti jegyzetek. Némethon – Holland – Belgium – Sweiz – Tyrol.* Kolozsvár, 1847.

Felhasznált irodalom

- [Anon.] *Adatok a két Professor Méhes életrajzához.* In: Református Szemle. 1908. 31., 32., 34., 35., 36., 38. szám. 534–537., 554–555., 583–585., 599–602., 614–616., 647–651.
- BRASSAI SÁMUEL: *Emlékezés Méhes Sámuel természettudomány-osztályi lev. tag felett.* In: Akadémiai Értesítő 1852-ről. Kiadta: Toldy Ferencz. Pest, 1853. 321–332.
- FITZ JÓZSEF: *Brassai Sámuel monográfia.* Németh József Könyvkereskedése, Budapest, 1911.
- GAAL GYÖRGY: *Kolozsvár 1848/49-ben.* In: Honismeret. 1998. 4. szám. 13–25.
- GAAL GYÖRGY: *Méhes Sámuel tanári és politikai pályája a reformeszmék jegyében.* In: Református Szemle. 2010. 5. szám (szeptember–október). 510–525.
- HOFBAUER LÁSZLÓ: *Az Erdélyi Híradó története (1827–1848).* = Erdélyi Tudományos Füzetek 43. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Cluj–Kolozsvár, 1932.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Az országgyűlési népképviselői választójog sajátosságai Erdélyben. Az 1848: II. (kolozsvári) tc. létrejötte.* In: Uő.: Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949. Válogatott tanulmányok. Püski, Budapest, 2002. 67–83.
- SZÁSZ ZOLTÁN (szerk.), KÖPECZI BÉLA, MISKOLCZY AMBRUS: *Erdély története. Harmadik kötet: 1830-tól napjainkig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- SZILY MARIANNA: *Brassai Sámuel tudományos ismeretterjesztő tevékenysége a Vasárnapi Újságban.* In: Vámos Éva, Vámosné Vigyázó Lilly (szerk.): Természettudományos, műszaki és orvostudományi fejlődés a hosszú 19. században (a 2010. évi ankét anyaga). Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum, Budapest, 2011. 103–108.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Méhes Sámuel.* In: Uő.: Magyar írók élete és munkái. 8. kötet. Hornyánszky, Budapest, 1902. 1011–1014. hasáb.
- SZÖGI LÁSZLÓ, VARGA JÚLIA: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. rész: A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig, 1581–1872.* Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011.
- TÖRÖK ISTVÁN: *A kolozsvári Ev. Ref. Collegium története.* Kiadja a Collegium előjárósága. II. kötet. Kolozsvár, 1905.

Dr. Antal Tamás, egyetemi tanár
SZTE Állam- és Jogtudományi Kar
Európai Jogtörténeti Tanszék

email: antalt@juris.u-szeged.hu